

UDK 81-13

Izvorni naučni rad

Milenko A. PEROVIĆ (Novi Sad)

Filozofski fakultet – Novi Sad

perovic.a.milenko@gmail.com

HUMBOLTOVO ZASNIVANJE FILOZOFIJE JEZIKA (I dio)

Vrijeme poznog prosvjetiteljstva, pokreta *Sturm und Drang* i filozofije njemačkog idealizma donijelo je potrebu filozofskog promišljanja biti i porijekla jezika. Jezik je postao važan filozofski problem kod Vilhelma fon Humbolta. On je pokazao da pitanje o jeziku zahtijeva istraživanje njegove antropološke biti. Ono je nadalje otvorilo niz pitanja koja čine Humboltovu filozofiju jezika: odnos jezika i mišljenja, shvatanje jezika kao sistema, organa, organizma i djelatnosti, odnos jezika i „nacionalnog duha“, problem „jezičkog viđenja svijeta“, određenje „unutrašnje forme jezika“. Predočena pitanja u ovom radu se raspravljaju u posebnim tematskim odjeljcima.

Ključne riječi: *Vilhelm fon Humbolt, jezik, filozofijajezika, komparativnalingvistika, unutrašnja forma jezika*

Vilhelm fon Humbolt (1767–1835) pripadao je vremenu u kome su još bili mogući polihistori. Bavio se filozofijom istorije i kulture, estetikom i lingvistikom, filozofijom pedagogije i pedagoškim reformama, klasičnom filologijom i naukom o književnosti, filozofijom prava i diplomatijom. S bratom Aleksandrom fon Humboltom utemeljio je Berlinski univerzitet (1810) na ideji široke humanističke kulture, a ne uskosti utilitarističkog i specijalističkog obrazovanja. Kao znalac brojnih jezika, usmjerio se na promišljanje biti jezika i njegov položaj u povijesti, kulturi i životu uopšte te je osnovao filozofiju jezika i komparativnu lingvistiku. Najznačajnijim se u njegovom opusu smatraju radovi o jeziku. Izvršio je veliki uticaj na lingvistiku 19. i 20. vijeka. Njegova je misao predmet mnogih sporova, oprečnih tumačenja i nerazumijevanja. Iako je oko njegovog djela stvorena cijela mitologija, nije mnogo preveden na strane jezike. Brojna su pretumačenja njegovog učenja, posebno u lingvističkoj školi neohumboltovaca.

Humboltova se filozofija jezika i lingvistika moraju posmatrati iz cjeline njegovog mišljenja čiji je stožer *ideja humaniteta*. Određuje je kao

težnju za ukidanjem predrasuda i jednostranih pogleda kojipodižu neprijateljske granice među ljudima. Humanitet je težnja za razumijevanjem cijelog čovječanstva kao cjeline, bez razlike na religije, nacije i boju kože. Jedini mu je cilj slobodni razvitak svih unutrašnjih snaga i neograničeno širenja sfera ljudskog postojanja. Humanistički ideal gradi na stavu o svestranom i harmoničnom razvoju ličnosti i cijelog ljudskog roda. Civilizacija je „očovječenje naroda u njihovim unutrašnjim institucijama, običajima i unutrašnjem duhovnom skladu koji se na njih odnosi. Kultura tome oplemenjenom stanju dodaje nauku i umjetnost“. Obrazovanje je formacija misli koja –hraneći se znanjem i poimanjem svih intelektualnih i moralnih težnji dostupnih čovjeku –"harmonički preobražava shvatanje i karakter posebne ličnosti ili cijelog naroda".¹Humboltov pojam povijestisrodan je Kantovom.Svjetska povijest je rezultat djelatnosti duhovnih snaga.One su izvan granica spoznaje, jer ih nije moguće spoznati s uzročne tačke gledišta. Duhovne snage ispoljavaju se u tvoračkim sposobnostima i naporima posebnih individua, podsticane prirodnim nužnošću ili potrebama. Povijesni život je rezultanta slobode i nužnosti života individua i zajednica.Humbolt je naziva duhovnom kulturom i određuje kao sklop religijsko-moralnih predstava koje vode usavršavanju ličnosti čovjeka i poboljšavanju društvenog života.Duhovna kultura obuhvata različite strane duhovnog života. Humbolt je pedagošku paradigmu izgradio na ideji „obrazovanja čovjeka“ (Bildung) po uzoru na praksu sokratskog dijaloga koji je prakticiran na filološkom seminaru F.A.Volfa.² Duhovna kultura je sistem znanja i svjetonazornih ideja koje postoje u konkretnom kulturno-povijesnom jedinstvu ili čovječanstvu u cjelini. U vrijeme kad i Šlajermaher, Humbolt je razvio svoju individualističku koncepciju.U individualnosti je tajna svake egzistencije.Država ne smije posezati u pravo individualnosti, nego se mora starati o spoljašnjoj i unutrašnjoj bezbjednosti.Najviši cilj i granica državne djelatnosti je obezbjeđivanje univerzalnog razvitka ljudskih individua.

¹ Wilhelm von Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (O različitosti gradnje ljudskih jezika i njenom uticaju na duhovni razvitak čovječanstva; Predgovor trotomnom djelu *O jeziku kavi na ostrvu Javi*, 1830–35), Königlichem Akademie der Wissenschaften, Berlin 1836, § 7.

² Friedrich August Wolf (1759–1824) njemački je filolog-klasik, istraživač antike, profesor u Haleu. Knjigom *Prolegomena ad Homerum* (1795) otvorio je čuveno *homersko pitanje* koje će u naredna dva vijeka opšedati intelektualne duhove.

1. Humboltovo filozofsko stanovište

Filozofija njemačkog idealizma suočila se s novovjekovnom metafizičkom, antipovijesnom i mehanicističkom slikom svijeta. Humbolt se suočio sa shvatanjem jezika koje je bilo nužni dio te slike. Vodeći misaoni podsticaj dobio je od Herdera, u prvom redu od njegovog shvatanja prirode i porijekla jezika te promišljanja povezanosti jezika, mišljenja i „duha naroda“, kao i od tipološke klasifikacije jezika braće Šlegel. Na Humbolta su uticali i Kant, Gete, Hegel, Šiler i Šeling. Preplitanje filozofskog i znanstveno-lingvističkog načina mišljenja kod Humbolta dijelom je produktivno, dijelom stvara nesa- vladive misaone teškoće, a dijelom uzrokuje nesporazume i krive interpretacije. On jednako promjenjuje filozofsku dijalektičku i pozitivno-naučnu metodu. Renesansa dijalektike u filozofiji njemačkog idealizma svakako je djelovala i na njegovu spremnost da otkriva i podnosi opreke i aporije u mišljenim stvarima i u samom mišljenju. Humbolt je rano shvatio da – ako se *jezik* hoće promišljati kao živa, energyička djelatnost ljudskog duha – nije prihvatljivo u jeziku niti u filozofsko-znanstvenom istraživanju biti jezika izbjegavati uvide koji pokazuju razlike, suprotnosti i opreke. Fihte i Hegel su – uz sve međusobne razlike – jezik promišljali na dijalektičko-spekulativni način. Dijalektičkim poimanjem jezika, Humbolt je u izvjesnom smislu njihov prethodnik. On spontano primjenjuje platoničku dijalektiku (*dihairesis* i *sinagoge*) da bi raščlanjivao i sintetizirao živo tkivo jezika. Otkrivanja dihotomija i aporija u jeziku ipak kod njega nije praćeno složenijim misaonim strategijama traganja za njegovim jedinstvenom osnovom. Svijet o dihotomijama i aporijama pouzdan je znak filozofskog stupanja u središte jezika kao djelatnog procesa. Postizanje te svijesti lakši je dio filozofskog i znanstvenog posla od spekulativnog obrta u mišljenju kojim se traži jedinstveni odnos jezičke djelatnosti. Hegel taj osnov označava onim što je u spekulativnom smislu *treće* (das Dritte), naime, treće u odnosu na ono *dvoje* koje se sučeljavaju u dihotomiji, odnosno opreci. Humbolt nije spekulativni mislilac, pa pomirenje otkrivenih dihotomija i aporija dijelom obavlja maglom vlastitog agnostičkog stava, a dijelom traži u „duhovnoj snazi“, „duhovnoj djelatnosti“ etc.³

Humboltovi interpretatori mahom nijesu imali spekulativnu kulturu mišljenja, nego imje i njegova dijalektika bilaneshvatljiva. Njegove su filozofsko-lingvističke stavove o dijalekticitetu jezika sudili rezonirajućom mjerom. Humbolt je utemeljio filozofiju jezika ne samo filozofskim načinom pitanja o

³ Hegel je u *Fenomenologiji duha* i u *Enciklopediji filozofijskih znanosti* pokazao kako je moguće, štaviše – nužno (!), jezik misliti spekulativno, jer jezik je u svojoj biti spekulativan! Vidi o tome: Milenko A. Perović, *Medium duha ili kućabitka. Hegelov spekulativni pojam jezika*, časopis Arhe, br. 24/2015, Novi Sad, str. 9–36.

biti jezika nego i time što je – kao čovjek dijalektičke kulture mišljenja – razumio da se bit jezika kao duhovne djelatnosti mora moći pokazati kao proces, promjena, kretanje, rad, subjektivnost, prelaženje u drugost i svrhovitost. Same po sebi, te odredbe nužno vode otkrivanju i mišljenju opreka u jeziku. Te su opreke: djelatnost-predmetnost, životnost-stvarstvenost, individua-kolektiv (narod, čovječanstvo), sloboda-nužnost, govor-jezik, jezik-mišljenje, zakonomjernost-stihija, kontinuitet-diskrecija, objektivnost-subjektivnost i nepokretnost-pokretnost.

Osnovni su principi Humboltove filozofsko-lingvističke koncepcije: 1. sinteza naturalističkog i djelatnog pristupa (jezik kao organizamduha i djelatnost duha); 2. dijalektički suodnos oprečnih načela (antinomija); 3. sistemsko-integralni pogled na jezik; 4. prioritet dinamičkog, procesno-genetičkog nad strukturno-statičkim pristupom jeziku; 5. shvatanje jezika kao organizma koji sebe rađa; 6. prioritet vanvremenskog (panhroničkog ili ahroničkog) pogleda na jezik nad istorijskom analizom promjena jezika u vremenu; 7. prioritet izučavanja živog govora nad opisom jezičkog organizma; h. dijalekticitet odnosa raznolikosti postojećih jezika prema jeziku kao zajedničkom nasljeđu čovječanstva; 8. pokušaj da se na idealnom planu jezik predstavi kao stupanj prema savršenom obrazovanju jezika kao takvog; 9. odbijanje izolovanog opisiviranja jezika izvan povezanosti s drugim oblicima ljudske djelatnosti; 10. posredovanje filozofskog i znanstvenog rasmatranja jezika.

Htjenje spajanja komparativne lingvistike s filozofskim razumijevanjem jezika Humbolt je opredmetio u metodi koju je nazvao „filozofskim zasnivanjem komparacije jezika“.⁴ U duhu Kantove „reformu filozofije“, u središte razumijevanja jezika stavio je ideju slobodne ljudske djelatnosti.⁵ Tematske podsticaje za filozofiju jezika nije mogao dobiti od Kanta, jer se on nije bavio pitanjem o jeziku. S Kantom on dijeli kritičku nastrojenost prema naivnom realizmu. Na njoj Kant temelji teorijsku filozofiju, a Humbolt filozofiju jezika. Zajedničko mu je s Kantom i uvjerenje da polazište filozofskog i znanstvenog mišljenja ne može biti empirijska datost, nego aprioritet konstituirajućih uslova na onovu kojih pojave postaju objekti spoznaje. Rudolf Hajm – jedan od prvih Humboltovih biografa – tvrdi da je Humbolt na svoj način preuzeo Kantovo učenje o transcendentalnoj shemi. Kao što postoji „shematičnost misli

⁴ *Briefe von Wilhelm von Humboldt*, In: Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Philosophisch-historische Klasse 1948, Nr. 3; Brief an Wollf (20. 12.1799).

⁵ O uticaju Kanta na Humbolta pisali su Rudolf Hajm, V. Štajnberg, A. Pot i danas G.Hiper. Kasirer kaže: „U Humboltovom istraživanju nalazimo opštu karakteristiku Kantove filozofije koja se, bez obzira na obilje radova napisanih o Kantu, u određenom smislu i danas smatra uzornom“ (Ernst Cassirer, *Die Kantischen Elemente in Wilhelm von Humboldts Sprachphilosophie*, in: Festschrift für Paul Hensel. Greiz i. V. 1923).

da bi bilo moguće suđenje“, tj. podvođenje opažanja pod kategorije misli, „isto tako postoji i shematičnost jezika; štaviše, sam jezik i njegov prvi element – riječ – obrazuju se samo zahvaljujući njoj“.⁶

Ernst Kasirer u djelu *Kantijanski elementi u filozofiji jezika V. fon Humbolta* zastupa mišljenje da se Humboltova filozofija jezika može plodotvorno primijeniti na rješenje problema kritičke filozofije. Dualizam teorijskog i praktičkog znanja stvara osnovnu teškoću Kantove kritičke filozofije. Kasirer zaključuje da postoji sfera duha koja ne potpada pod zakone fizike (tj. pod matematičko shvatanje nužnosti) ni pod zakone teleologije praksisa (tj. etičke norme i vrijednosti). Ta sfera „prvobitne duhovne energije“ ima vlastite principe kojima se prevladava antiteza slobode i nužnosti. I u njoj je na djelu lanac empirijskih uzroka i posljedica, ali je ona ujedno i ovaploćenje univerzalnosti i slobode. Ta sfera je jezik u njegovoj duhovnoj samobitnosti. Sa stanovišta teorijskog i praktičkom uma, jezik je periferna pojava. Zato u arhitektonici Kantovog učenja nije bilo mjesta za filozofiju jezika. Uočili su to Haman i Herder kao prvi veliki Kantovi kritičari. Oni su shvatili da jezik ima visoku vrijednost kao posrednik, tj. organon koji je ujedno instrumentum uma i kritike uma. Po Herderu, kritika ljudskog uma nije moguća bez kritike ljudskog jezika.⁷

Herderov spor s Kantom oko jezika filozofsko ishodište je Humboltove teorije jezika. Humbolt nastoji spojiti subjektivističku paradigmu Kantove kritičke filozofije s Herderovim shvatanjem biti jezika: „Subjektivna djelatnost u mišljenju stvara objekt. Nijedan vid predstave ne obrazuje se samo kao čisto opažanje već datoga predmeta. Djelatnost čulnih organa treba da stupi u sintetičku vezu s unutrašnjim procesom djelatnosti duha“. Tim povezivanjem nastaje predstava koja postaje objektom; ona se onda uzima kao ono što je naspram subjektivne djelatnosti duha; kada je opažena kao to naspramno, „ona se opet vraća u sferu subjekta“. Kod Kanta taj refleksivni proces predstavljanja i poimanja protiče „gluvonijemo, beslovesno“. Podstaknut Herderom, Humbolt zaključuje da refleksivni spoznajni proces može nastati i trajati samo posredstvom jezika! Herder je shvatio da je jezik nezaobilazni činilac u preoblikovanju subjektivnog u objektivno i obrnuto. Uz pomoć jezika – kaže Humbolt – unutrašnja duhovna djelatnost izlazi u spoljašnji svijet, ovaploćuje se u govoru, a govor se vraća u uho govornika. Zahvaljujući jeziku, predstava se objektivira, a da se ne odvaja od subjekta. Bez uloge jezika u procesu objektivacije predstava i vraćanja onoga predstavljenog u subjekt ne bi bilo moguće obrazovanje pojmova. Ne bi bilo moguće ni mišljenje, čak ni kad se taj proces šuteći odvija. Gustav Špet smatra da je u ovom Humbol-

⁶ Rudolf Haym, *Wilhelm v. Humboldt, Lebensbild und Charakteristik*, Verlag Gaertner, Berlin 1856.

⁷ А. В. Гулыга, *Гердер*, Соцэкгиз, Москва, 1963.

tovom generalnom filozofskom pogledu na djelu obnova helenske koncepcije jedinstva slovesno-logičkog mišljenja. Štaviše, ona je implicite zahtijevala „radikalnu reformu logike“.⁸ Teodor Bodamer je vrijednost Humboltove filozofije jezika vidio u pozvanosti da „završi Hegelov filozofski sistem“. Nije time mislio da ona bude dopuna Hegellovoj sistematici filozofskih disciplina, nego da se statuirala kao centralni problem filozofije duha koji u jeziku ostvaruje sve druge konkretne probleme filozofije.⁹ Filozof B. Libruks smatra da je Humbolt ostao „u predvorju dijalektike“¹⁰, jer misli dijalektički, ali ne u Hegelovom smislu. Jezik on promišlja u cjelovitosti njegove mnogostranosti i u povezanosti koju nije uvijek lako dokučiti. Sposobnost sintetičkog mišljenja je u temelju njegove ideje komparativne lingvistike. Jezik ne shvata kao izolovani objekt lingvističke, tj. gramatičke analize: „Komparativna lingvistika treba da izučava jezik i ciljeve čovjeka koji se njime postižu, uopšte rod ljudski u svom postupnom razvitku i posebne narode; to su njena četiri predmeta koji stoje uuzajamnoj povezanosti“.¹¹

Najznačajnija Humboltova filozofsko-lingvistička djela su: *O uporednom izučavanju jezika primijenjenom na različite epohe njegovog razvitka* (*Über das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung*, 1820), *O različitosti gradnje ljudskih jezika i njenom uticaju na duhovni razvitak čovječanstva* (Predgovor trotomnom djelu *O jeziku kavi na ostrvu Javi, Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, 1830–35), *O uticaju različitog karaktera jezika na literaturu i duhovni razvitak* (*Über den Einfluss des verschiedenen Charakters der Sprachen auf Literatur und Geistesbildung*, nedovršeni rad, 1821) i *O nastajanju gramatičkih formi i njihovom uticaju na razvitak ideja* (*Über das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung*, Referat podniet Berlinskoj akademiji nauka, 17. 01. 1822).¹²

⁸ Г. Шпет, *Внутренняя форма слова. Этюды и вариации на темы Гумбольда*, Москва, 1927, с. 30.

⁹ Theodor Bodammer, *Hegels Deutung der Sprache, Interpretationen zu Hegels Äußerungen über die Sprache*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1969.

¹⁰ Bruno Liebrucks, *Sprache und Bewusstsein*, II, *Sprache, Wilhelm von Humboldt*, Frankfurt a. M., 1965.

¹¹ W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues...* Isto, §2.

¹² Vrijedi pomenuti i druge Humboltove radove o jeziku: *Über Denken und Sprechen* (1795/96), *Latium und Hellas* (1806), *Einleitung in das gesamte Sprachstudium* (1810/11), *Über Sprachverwandtschaft* (1812–14), *Über den Nationalcharakter der Sprachen* (1822), *Über den Zusammenhang der Schrift mit der Sprache* (1823/24), *Über den Dualis* (1827), *Von dem grammatischen Baue der Sprachen* (1827–29). Među brojnim izdanjima Humboltovih djela valja navesti: *Gesammelte Werke*, Hrsg. von Carl Brandes. Bd. 1–7. Berlin 1841–1852; *Gesammelte Schriften*, Hrsg. von der Königlich Preussischen Akademie der

2. Jezik i čovjek

Put prema filozofiji jezika i komparativnoj lingvistici Humbolta je vodio preko ideje „komparativne antropologije“ (1795). Njen zadatak on je vidio u otvaranju pitanja o jeziku iz perspektive filozofskog pitanja o čovjeku. Zadatak nije tematski razvio, nego je u izvjesnom smislu obrnuo njegov strategijski smjer nastojanjem da preko jezika dokuči bit čovjeka i duha. Promjenom toga smjera on je zasnovao ideju lingvističkog komparativizma u kojoj ispitivanje dubinskih izvora jezika vodi razumijevanju ljudske duhovne egzistencije. Jezik je djelo ljudskog uma, dakle, „neposredno je utemeljen u čovjeku“. Međutim, „jezik nije moguće objasniti svjesnim stvaranjem ljudskog uma“. ¹³ Paradoksa ovoga Humboltovog stava korjeni se u predrazumijevanju antropološke biti jezika. Njegov se stav jednako odnosi na ono *apriorno* i ono *aposteriorno* u jeziku, tj. na *transcendentalni* i *povijesni* karakter jezika. Rješenje problema njihovog odnosa ne može se dobiti Kantovim dijalektičkim, nego Hegelovim spekulativnim načinom mišljenja. On može pokazati jedinstvo, razliku i suprotnost transcendentalnog i povijesnog karaktera jezika. Međutim, Humboltov način mišljenja ne izlazi iz granica „negativne dijalektike“, što mu uskraćuje misaono iskustvo spekulativnog stava. Kod njega ideja izvornog jedinstva jezika poput himere stalno lebdi nad eksplikacijom njegovim immanentnih razlika, suprotnosti i opreka, zbog čega one gube živi djelatni uzajamni odnos. Konkretno, Kantov apriorizam usmjerava ga prema ne-istorijskoj, čak anti-istorijskoj poziciji nepovijesnog mišljenja. S druge strane, on je sljedbenik istorizma kao prvog modernog oblika povijesnog mišljenja. ¹⁴ Hegel je problem mišljenja odnosa nepovijesnog i povijesnog riješio fundamentalnom filozofskom strategijom odnosa logičke i temporalne sukcesije (*an sich, für sich, für uns*). Humbolt za nju nije bio spreman, nego se opredijelio za Kantov model odnosa *questio iuris* i *questio facti*. To ga je dovelo u situaciju da odnos apriorizma i istorizma u jeziku ne može riješiti na ontološkoj (umskoj) razini, nego ga spušta na znanstvenu (razumsku) razinu.

Jeziku pririče izvorni apriorni antropološki karakter. Istodobno naglašava njegov povijesni, dinamički, genetički i organski karakter. Jezik je

Wissenschaften. Abt. 1–4 (Bd. 1–17). Hrsg. von Albert Leitzmann, Bruno Gebhardt, Wilhelm Richter. Berlin 1903–1936. i *Werke in fünf Bänden*, Hrsg. von A. Flitner und K.-Giel. Darmstadt 1960.

¹³ W. von Humboldt, *Über das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung* (*O uporednom izučavanju jezika primijenjenom na različite epohe njegovog razvitka*), 1820), *Abhandlungen der Königlich Akademien der Wissenschaften zu Berlin aus den Jahren 1820–1821*, Berlin 1922, s. 239–260; § 13, s. 248.

¹⁴ O pitanju odnosa *istorizma* i *istoricizma*, tj. povijesnog mišljenja vidi: Milenko A. Perović, *Mitologija vs. filozofija povijesti*, *Arhe*, 14/2010, Novi Sad, str. 1–27.

apriorno „usađen u ljudskom umu“ kao intelektualni „instinkt uma“.¹⁵ Jezik je „organ unutrašnjeg bitka, čak sami bitak“ čovjeka¹⁶: „Čovjek je čovjek samo zahvaljujući jeziku; a da bi se stvorio jezik, on već treba da bude čovjek“.¹⁷ Jezik se ne razvija postepeno, nego nastaje odjednom:¹⁸ „Bezuslovno, jezik nastaje iz čovjeka i, naravno, malo pomalo, ali tako da organizam jezika ne leži kao mrtvi teret u dubini duše, nego se javlja kao zakon koji uslovljava misaonu funkciju čovjeka te zato prva riječ već određuje i pretpostavlja postojanje svega jezika“.¹⁹ Stvaranje jezika ne može se izvoditi iz pojmova niti pretpostavlja postojanje „kolosalne misaone pripreme“ koja bi bila dokaz postojanja sada „iščezlih kultura“.²⁰ Složenost strukture jezika navodi na pretpostavku da je ona rezultat postepenog usložnjavanja prostih struktura u hodu vremena. Međutim, u duhu svoga apriorizma Humbolt tvrdi da jezik nastaje iz „prvobitnog stanja prirode“. On je „tvorevina prirode, a priroda je ljudski um“.²¹ Izvorna konzistentnost jezika i uniformnost njegove složene gradnje mogući su samo kao djelo te prirode: „Ma kako bila prirodna pretpostavka o postepenom oblikovanju jezika, oni su mogli nastati samo odjednom“.²² Genijalitet stvaranja jezika nije ponajprije u „uspostavljanju hijerarhije beskonačnog mnoštva uzajamno povezanih odnosa, koliko u nedostižnoj dubini najprostijih misaonih akata koji su potrebni za poimanje i reproduciranje čak i pojedinačnih jezičkih elemenata“. Da bi čovjek mogao „razumjeti makar jednu jedinu riječ (...) cijeli jezik u potpunosti i u svim svojim uzajamnim vezama već treba da bude uključen u nju“.²³ Jezik kao „produkt instinkta uma može dostići razne stupnjeve savršenstva“. To znači, „svaka misao može se izraziti na svakom jeziku“,²⁴ ne samo zbog srodnosti jezika, nego zbog „gipkosti pojmova i njihovih znakova“. Raznolikost jezika je „povezana s procesom nastajanja ljudskog roda“ i nezamjenljivim sredstvom formiranja svijeta predstava“.²⁵ Jezik se ne razvija postepeno usložnjavanjem i usavršavanjem, nego se pojavljuje odjednom kao cjeloviti i složeni sistem usađen u čovjeku. On postoji kao nesvjesna forma i kao intelektualna aktivnost koja se ispoljava u aktima „preokretanja svijeta u misli“.

¹⁵ Isto.

¹⁶ W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues...*, Isto, § 2.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ W. von Humboldt, *Über das vergleichende Sprachstudium...*, Isto, § 15, s. 251.

Strategijom prevođenja stava o apriornoj ontološkoj i antropološkoj biti jezika u indikativne znanstvene iskaze – neposredovanim prevođenjem filozofskog u znanstveni stav – Humbolt je usmjerio pažnju na pitanje o duhovnoj biti jezika, ne obezbjeđujući potrebno posredovanje. Na drugoj strani, otvorio je teškoću u proklamovanoj genetičkoj koncepciji jezika da iz stava antropološkog apriorizma razvije pitanje o povijesnom karakteru jezika. Kao čovjek svoga vremena, Humbolt nije mogao izbjeći da vlastitu koncepciju jezika stavi u odnos s istorističkim progresizmom prosvjetiteljstva, ali ni s povijesnim mišljenjem svojih njemačkih filozofskih savremenika. Pitanje o povijesnosti i komparaciji jezika navodi ga na pitanje o povijesnosti čovječanstva. Humbolt pokušava proći između sciteleologizma i Haribde principa kauzalnosti. Svjetska povijest ponekad pokazuje „uzlove koje nije moguće razvezati“, ali nesumnjivo sugerira misao o „kretanju naprijed“, o progresu.²⁶ Sadržaj joj je težnja za ostvarenjem humanističkog ideala čovječanstva i stvaranjem viših oblika kulture. Međutim, nijesu predvidljivi putevi pojavljivanja „ljudske duhovne sile“ u njenoj raznovrsnosti. Pojava izvanrednih individualnosti ne može se objasniti samo istorijskim kontinuitetom. Humbolt odbija postulaciju sistema povijesnih ciljeva i beskonačnog usavršavanja: „Ispunjavajući predodređenja prirode, sve živo prolazi svoj put do potonjeg daha“. Svaki stvor prolazi isti put postojanja vođen životnim principom (Lebensprinzip). No, „đe god da se pojavio čovjek, ostao je čovjekom“. „Očovječenje“ čovjeka može se razumjeti kao „uzlazni proces“ stalnoga usavršavanja: „U kulturnom i moralnom razvitku čovječanstva skrivena je nesumnjiva planomjernost“. Postoji ona i u drugim oblastima duha, ali je manje vidljiva. S jezikom je stvar kompleksnija: „Koliko je neobjašnjiv njegov izvor, toliko je nepredvidivo njegovo djelovanje; i najveća dostignuća ovđe ne moraju nužno biti potonja po vremenu nastajanja“.²⁷

Humbolt odbija jednostranost tumačenja jezika kao „ogledala povijesti“. Jezici su objektivacija „osnovnih sila“ koje tvore svjetsku povijest čovječanstva. U dijalektičkom uzajamnom odnosu činilaca jezika i povijesti krije se perspektiva moguće integracije istorije i lingvistike na novim načelima. Izbjegavši teleologizam u razmatranju povijesti i jezika, Humbolt nije uspio izmaći teškoćama istorizma. Objašnjenje povijesnog procesa svih duhovnih oblika – kao i jezika – ne treba tražiti u „ranije određenom cilju ljudske povijesti, nego u njihovom prauzroku koji smatramo nedokučivim“. Povijesnost jezika on objašnjava pogledom *unazad*, a ne i pogledom *naprijed*: „Sve što živi u duhovnom i materijalnom svijetu, može se smatrati produktom

²⁶ W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues...* Isto, § 4.

²⁷ Isto.

jedne sile koja leži u osnovi svega i koja se razvija po zakonima koji su nam nepoznati“.²⁸

Humbolt na mala vrata vraća teleologizam idejom *genetičkog* razmatranja jezika. Jezik je „rad duha usmjeren prema određenom cilju“.²⁹ U manjoj ili većoj mjeri on može biti dostignut. Ozbiljenje toga cilja zavisi od niza činilaca: od moći djelovanja duhovnog principa na jezik, predodređenosti za jezičko stvaranje (jasnoća predstava i pojmova, moć označavanja, jezička imaginacija, harmonija i ritam zvukova, gipkost govornih organa, oštrina i suptilnost sluha), tradicije, povijesnih okolnosti etc. Jeziku „ne uspijeva uvijek ostvariti čak ni tendenciju koja je u njemu sasvim jasno naznačena“.³⁰ Humbolt tvrdi da svaki jezik, s jedne strane, od svoga nastanka ima sve što mu je potrebno, s druge strane, jezik podliježe genezi, usavršavanju etc. Prvi stav slijedi iz uvida u „prvi stupanj u hijerarhiji jezičke organizacije“, jer „i tzv. grubi i barbarski dijalekti imaju sve potrebno za potpunu upotrebu, jer se javljaju kao forme, kao što su ih dostigle najrazvijenije i najznatnije forme, u kojima se tokom vremena mogao iskristalisati cijeli karakter jezika, pogodan da više ili manje potpuno izrazi svaku misao“.³¹ S druge strane, usavršavanje jezika ne može se povezivati s početnom etapom njegovog nastajanja: „Usavršavanje pretpostavlja takvo stanje koje narod postiže samo tokom dugih godina svoga razvitka, u procesu u kome trpi ukršteni uticaj drugih naroda. Takvo ukrštanje dijalekata je jedan od najvažnijih momenata u nastajanju jezika“.³²

Na tragu Herdera, Humbolt pitanje o temporalnom i povijesnom karakteru jezika pokušava rješavati u isto vrijeme s ozbirom na činilac vremena i nezavisno od njega. Tako miješa shvatanja o apriornoj i aposteriornoj egzistenciji jezika. Dijelom apstrahira od spoljašnjih empirijskih činilaca nastajanja jezika, dijelom se bazira na njegovoj unutrašnjoj genezi. Po ovoj drugoj strani, jezik je jedinstveni dar čovjeka, njegova bitna antropološka odlika. Genetičkom (istorističkom) koncepcijom jezika Humbolt je morao odgovoriti na pitanje o razvoju jezika. Ideja razvoja čini jednu od vodećih ideja njegovog vremena, posebno njemačkog idealizma i Hegela. Ta ideja izražena je i u naslovu njegovog vodećeg lingvističkog djela³³. Humbolt kaže: „Duhovni razvitak, čak i s krajnjom usredsređenošću i zatvorenošću karaktera, moguć je samo zahvaljujući jeziku, a jezik pretpostavlja obraćanje biću koje je odvojeno od nas i koje nas poima“.³⁴

²⁸ Isto.

²⁹ W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues...*, Isto, § 5.

³⁰ Isto.

³¹ W. von Humboldt, *Über das vergleichende Sprachstudium...*, Isto, § 3, s. 240.

³² Isto, § 6., s. 242.

³³ „Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues...“, Isto, § 5.

³⁴ Isto, § 9.

Slično Hegelu, Humbolt ideju povijesti temelji na stavu o samorazvijanju duha.³⁵ To znači da je „jezik čvrsto isprepletan s duhovnim razvitkom čovječanstva i prati ga na svakom stupnju njegovog lokalnog progresa ili regresa, odražavajući u sebi svaki stadij kulture“.³⁶ No, svojevrsnim apriorističkim redukcionizmom Humbolt pretpostavlja neko „nulto“ povijesno stanje u kome nema kulture ni duhovnog razvitka, nego postoji samo jezik. Taj stav baca posebno svijetlo na ontološko porijeklo jezika: „Jezik nastaje iz takvih dubina ljudske prirode da u njemu nikada ne treba vidjeti namjernu tvorevinu, stvaranje naroda. U njemu, očita nam je – iako neobjašnjiva po svojoj biti – samodjelatnost (Selbstthätigkeit), i na tom planu on uopšte nije proizvod ničije djelatnosti, nego neproizvoljna emanacija duha. Nije tvorevina naroda, nego dar koji ih je dopao, njihova unutrašnja sudbina. Oni se njime koriste, ne znajući kako su ga izgradili. I svi jezici, očito, uvijek se razvijaju istodobno s procvatom naroda – njihovih nosilaca, satkani od njihove duhovne samobitnosti, koja na jezike nameće neka ograničenja. Kada kažemo da je jezik samodjelatan, samostvoren, božanski slobodan, a jezici skovani i zavisni od naroda kojima pripadaju, to nije prazna igra riječi. Naime, svi posebni jezici ograničeni su određenim okvirima“,³⁷ a opet su „jedinstvene tvorevine intelektualne tvoračke snage“.

3. Jezik kao organizam, organ, sistem i djelatnost

U razvijenom ili rudimentarnom obliku kod Humbolta se mogu naći sva određenja jezika koja će dominirati u potonjoj lingvistici i filozofiji jezika ili koja će biti predmet kritičkih konfrontacija. On određuje jezik kao *organizam, organ, sistem i djelatnost*.

U svojim ranim lingvističkim djelima postavlja pojam jezika kao *organizma*. Podsticaj mu dolazi iz klasicizma i romantizma koji su pomoću pojma organizma pokušavali razumjeti strukturu ljudskih, posebno umjetničkih djela. Humanističke znanosti i lingvistika 19. vijeka primile su ideju organizma od prirodnih znanosti. Privlačnost te ideje dolazila je od samorazumljivosti shvatanja da je organizam strukturirana cjelina, a njeni dijelovi imaju funkcije koje su podređene svrsi postojanja cjeline. Djelovi organizma su uzajamno funkcionalno povezani i svaki je nužan za funkcionisanje svih ostalih. U skladu

³⁵ Isto, § 1: „Diese in dem Laufe der Jahrtausende und in dem Umfange des Erdkreises, dem Grade und der Art nach, verschiedenartige Offenbarwerdung der menschlichen Geisteskraft ist das höchste Ziel aller geistigen Bewegung, die letzte Idee, welche die Weltgeschichte klar aus sich hervorgehen zu lassen streben muß“.

³⁶ W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues...*, Isto, § 3.

³⁷ Isto, §§9, 10.

s velikom filozofskom rehabilitacijom pojma svrhe – koja je započeta s Kantom i do kraja provedena kod Hegela – unutrašnje ustrojstvo organizma shvata se kao svrhovito, dakle finalistički ili teleonomički, posebno s obzirom na razumijevanje živih bića i dinamičkih fenomena.

Po Humboltu, cjelina čovjeka dovršava se u jeziku. Cjelina ne nastaje spajanjem samostalnih djelova, nego oni pretpostavljaju postojanje cjeline. Ona nije zbir, nego je organizam. „Jezik se – veli Humbolt – pred nama rasriva kao unutrašnji cjeloviti organizam“.³⁸ On „dijeli prirodu organskog, jer svako u njemu postoji samo po drugome i sve po jednome, kao snaga koja prožima cjelinu“.³⁹ Jezik je „*mediastinum*“⁴⁰ u kome sezbližavaju najrazličitije individualnosti. S karakterom on stoji u najtješnjoj i najživljoj povezanosti“.⁴¹ Organizam jezika nastaje iz ljudske potrebe za govorom. U njegovom formiranju sudjeluje cijeli narod: „Razgraničavanje različitih osobnosti jezika vodi razgraničavanju istraživanja područja jezika i područja jezičkih sposobnosti čovjeka“.⁴² Podstaknut Humboltovim stavovima, Beker je napisao opštu gramatiku pod nazivom *Organizam jezika*.⁴³ Međutim, pokušaj Augusta Šlahjera da lingvistiku utemelji na organicističkoj paradigmi naišao je na ozbiljni kritički otpor.⁴⁴ Najvažnije su implikacije shvatanja jezika kao organizma: (1) Jezik je samostalna građevina koja je nezavisna od čovjeka; (2) Kako živa bića jezikom slijede vlastite puteve, tako postoje kao subjekti; (3) Jezik podliježe evoluciji; (4) Lingvistika primjerena svom predmetu, tj. jeziku kao organizmu, mora biti prirodna znanost. Iako je u vodećim tokovima savremene filozofije jezika određenje jezika kao organizma generalno napušteno, ono još ima zastupnika.

Riječ *organizam* je naučni neologizam nastao u novom vijeku, dok riječ *organ* (grč. organon) dolazi iz starogrčkog jezika i označava *oruđe*. Primije-

³⁸ Isto, § 2.

³⁹ W. von Humboldt, *Über das vergleichende Sprachstudium...*, Isto, § 4: „theilt darin die Natur alles Organischen, daß Jedes in ihr nur durch das Andre, und alles durch die eine, das Ganze durchdringende Kraft besteht“.

⁴⁰ Mediastinum (sredogrude) je proctor između lijevog i desnog plućnog krila; ovdje u prijenosnom smislu znači životno središte s nizom vitalnih organa.

⁴¹ W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues...*, Isto, § 6.

⁴² W. von Humboldt, *Über das vergleichende Sprachstudium...*, Isto, § 10, s. 244.

⁴³ Karl Ferdinand Becker, *Organismus der Sprache*, Verlag Kettembeil, Frankfurt a.M. 1841.

⁴⁴ August Schleicher, *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft*, Verlag H. Böhlau, Weimar, H. Böhlau 1873: „Die Sprachen sind Naturorganismen, die, ohne vom Willen des Menschen bestimmbar zu sein, entstanden, nach bestimmten Gesetzen wuchsen und sich entwickelten und wiederum altern und absterben; auch ihnen ist jene Reihe von Erscheinungen eigen, die man unter dem Namen „Leben“ zu verstehen pflegt. Die Glottik, die Wissenschaft der Sprache, ist demnach eine Naturwissenschaft; ihre Methode ist im ganzen und allgemeinen dieselbe wie die der übrigen Naturwissenschaften“ (s. 6).

njena kao odredba jezika, riječ *organ* povezuje dva različita smisla, iako su Grci oba izražavali istim terminom. Jednom označava živo tijelo, različito od drugih tijela, određeno svojom funkcijom i oblikom. Razlika između organizma i organa kao odredbe jezika u tome je što se jezik shvata kao dio čovjeka, a ne samostalan od njega. U drugom smislu označava pojam jezika kao oruđa (Werkzeug). Jezik kao oruđe ne smatra se dijelom čovjeka, nego onim što je on načinio.⁴⁵ Takvo instrumentalističko poimanje jezika u bitnom je danas napušteno.⁴⁶ Humbolt ne samo da nije dijelio to poimanje nego mu se neposredno suprotstavljao. Šta kod njega znači odredba jezika kao organa? Jedan od najnavođenijih stavova njegove filozofije jezika glasi: „Jezik je organ koji oblikuje misao“.⁴⁷ Ne kaže Humbolt da jezik *stvara* misli, nego da ih *oblikuje*.⁴⁸ Štaviše, „jezik je organ unutrašnjeg bitka, čak sami bitak, ukoliko on korak po korak stiče unutrašnju jasnoću i spoljašnje ovaploćenje“.⁴⁹ Konkretnije: „Riječ koja je jedina sposobna da pojam učini samostalnom jedinicom u svijetu misli, daje mu mnogo od sebe, a ideja koja stiče određenost zahvaljujući riječi, uvodi istodobno u izvjesne granice“.⁵⁰ Ne dešava se to apstraktno, u „jeziku uopšte“, nego u realnim, konkretnom jezicima: „Mišljenje ne zavisi naprosto od jezika uopšte, nego do izvjesnog stepena ono je uslovljeno takođe od svakog određenog jezika“.⁵¹

Humbolt je anticipirao stanovište o jeziku kao sistemu koje je danas široko prihvaćeno. Jezik je cjelina u kojoj svaki njen element, pa i onaj najmanji, ne nastaje bez postojanja jedinstvenog principa forme koja prožima sve njene dijelove. Dijelovi jezika ne ulaze u „pojam forme jezika kao izolirane činjenice, nego samo ako se u njima skriva jedinstveni način obrazovanja jezika“. Jezik ima sistemski karakter. Osnovni zadatak lingvistike je izučavanje

⁴⁵ Jezik u smislu „*langue*“ je načinjen od čovjeka, ali u smislu „*langage*“ je dio njega. Antropološki je značajno da čovjek postavlja isto tako jezik kao svoje oruđe između sebe i svijeta da bi svijetom manipulirao i ovladavao. Misao da jezik posreduje između čovjeka i svijeta javlja se kod Humbolta. Ideja o jeziku kao među svijetom između čovjeka i svijeta ima veliki značaj kod neohumboltovca Leona Vajsbergera (Weisgerber).

⁴⁶ Po instrumentalnoj koncepciji jezika, koju je Platon razradio u *Kratilu*, jezik je sredstvo, instrument, oruđe komunikacije. Jezikom čovjek komunicira sa zajednicom, utiče na druge ili manipulira. Radikalne kritike ove koncepcije učinile su da se izraz „jezik kao oruđe“ može prihvatiti samo kao metafora, a ne kao bitno obilježje jezika.

⁴⁷ W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues...*, Isto, § 14: „Die Sprache ist das bildende Organ des Gedanken“.

⁴⁸ *ibid*: „Die intellektuelle Tätigkeit... ist aber auch in sich an die Notwendigkeit geknüpft, eine Verbindung mit dem Sprachlaute einzugehen; das Denken kann sonst nicht zur Deutlichkeit gelangen, die Vorstellung nicht zum Begriff werden“.

⁴⁹ W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues...* Isto, § 2.

⁵⁰ Isto, § 14.

⁵¹ Isto, § 14.

svakoga poznatoga jezika u njegovim unutrašnjim vezama i odnosima. Svojevrsnost prirode cjeline pokazuje se uvijek odnosom njenih dijelova. Humbolt zaključuje da u jeziku nema ničega odijeljenog, nego je svaki njegov samostalni element samo dio cjeline. Jezik u svojim mnogoobraznim primjenama može se pojmiti samo kad se razmotre njegovi odnosi. U odnosima pojmova koji čine jezik, pokazuje se cijeli njegov genij.

Nastanku jezika kao sistema ne prethode „kolosalni misaoni napori njegovih tvoraca“, jer „jezik nije moguće objasniti kao svjesno stvaranje ljudskog uma“. Jezik je „neposredno uspostavljen u čovjeku“ i javlja se kao „instinkt uma“ (Vernunftinstinct) ili „intelektualni instinkt“ (intellektueller Instinct). „Samo iz prvobitnog prirodnog stanja može nastati jezik, koji je djelo prirode“, ali „prirode ljudskog uma“. ⁵² Intelektualitet jezika sastoji se u fundamentalnom „aktu preokretanja svijeta u misli“ (in dem Acte der Verwandlung der Welt in Gedanken). ⁵³ Jezik nužno nastaje u čovjeku, ali „ne leži u obliku mrtve mase u tami duše, nego kao zakon uslovljava funkcije misaone moći čovjeka“. ⁵⁴ On „ima neku granicu organizacijske dovršenosti, poslije čijeg dostizanja ne trpi više nikakve izmjene ni njegova organska izgradnja niti njegova struktura“. ⁵⁵ U sistemskim izvornim granicama odvija se usavršavanje jezika: „Ako je jezik već stekao svoju strukturu, onda najvažnije gramatičke forme više ne trpe nikakve promjene“. Dakle, „jezik ne može nastati drugačije nego odjednom ili, tačnije rečeno, jeziku u svakom momentu njegovog postojanja treba da je svojstveno sve što ga čini jedinstvenom cjelinom“. ⁵⁶ Kao „neposredno pokazivanje organske biti u njenom čulnom i duhovnom značenju“, jezik je cjelina povezanih jezičkih pojava koja sve prožima: „Bit jezika neprekidno se ponavlja i koncentrički pojavljuje u njemu samom; već u prostoj rečenici, zasnovanoj na gramatičkoj formi, vidi se njego puno jedinstvo; i kao što sjedinjavanje najprostijih pojmova podstiče na djelovanje cijelu ukupnost kategorija mišljenja, đe je ono pozitivno negativno, dio – cjelina, jedinstveno – mnoštveno, posljedica – uzrok, slučajno – nužno, relativno – apsolutno, izmjereno u prostoru – određeno u vremenu, đe jedan osećaj nalazi sebi odjek u drugom, tako postiže jasnoću i određenost izraza najprostije sjedinjavanje misli, u izobilju riječi pojavljuje se kao predstavljen jezik kao cjelina“. ⁵⁷

Humboltova misao o jeziku kao organskoj cjelini, tj. organizmu opredmetila se u lingvističkim koncepcijama koje jezik shvataju kao sistem. To

⁵² Isto.

⁵³ Isto, § 6.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ W. von Humboldt, *Über das vergleichende Sprachstudium...*, Isto, § 2, s. 240.

⁵⁶ Isto, § 4, s. 241.

⁵⁷ Isto.

se određenje najprije javlja kod A.F. Pota,⁵⁸ a onda i kod Gabelenca⁵⁹ koji se smatra prethodnikom De Sosira. Gabelenc kaže: „Svaki jezik je sistem čiji se ukupni dijelovi organski uzajamno povezuju i uzajamno djeluju. Sumnja se da bi ijedan njegov dio smio nedostajati ili biti drugačiji, a da se cjelina ne bi promijenila“. ⁶⁰Taj opis jezičkog sistema vrlo je sličan Humboltovom opisu jezičkog organizma. Zajednička im je ideja međuzavisnosti svih djelova jezika. Valja imati na umu da se u lingvistici u 20. vijekasistemom naziva ono što se u 19. vijeku zvalo organizmom. Pojam sistema doduše ne implicira animističku ideju da jezik vodi vlastiti život. Sistem nije nužno finalistički orijentiran kao što je to organizam, nego je u pravovaljanosti (Regelmäßigkeit) i hijerarhijskoj strukturiranosti (hierarchischen Strukturiertheit). Strukturalna lingvistika temelji se na toj pretpostavci. De Sosir je postavio njenu noseću ideju: „Jezik je sistem čiji su uslovi utvrđeni i čija vrijednost jednoga vodi istodobnom prisustvu drugih“. ⁶¹De Sosir je postavio dihotomiju ‘langue vs. parole’. *Langue* je pojedinačni jezik kao istorijski ograničeni i socijalno raspoloživi semiotički sistem. *Parole* je govor, tj. ukupnost iskaza koji se nalaze u govornim tvorevina i razumijevanju govora, a koji aktualiziraju jedinstva *langue*. De Sosir je tom razlikom dao zadatak lingvistici da istražuje *langue*, a ne *parole*, dakle sistem, a ne njegovu aktualizaciju. ⁶²Intencija lingvistike da se izbori za svoj osebujni predmet – nalazeći ga u jeziku kao sistemu – donijela je i opasnost rušenja mostova prema susjednim naukama. Ako se jezik shvata prvenstveno kao sistem, onda se u stranu gura cjelina djelatnosti koja ga aktualizira. Držeći da opisani sistem ima „psihički realitet“, lingvisti su zaključivali da to može biti presudni činilac da se jezik produktivno ispituje psihološkim metodama. Pokušaji ostvarivanja te ideje završavali su u slijepoj ulici. Oto Bolnov kritički zaključuje: „Govor o sistemima, strukturama i relacijama umjesto o sposobnostima, procesima i operacijama objašnjava se bez sumnje velikim

⁵⁸ August Fridrih Pot (1802–1865), njemački lingvist, profesor u Haleu, jedan od utemeljitelja opšte lingvistike.

⁵⁹ Hans Georg Conon von der Gabelentz (1840–1893) jedan je od najznačajnijih lingvista 19. vijeka.

⁶⁰ G. v.d. Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft. Ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Weigel Nachf, Leipzig, 1901: „Jede Sprache ist ein System, dessen sämtliche Teile organisch zusammenhängen und zusammenwirken. Man ahnt, keiner dieser Teile dürfte fehlen oder anders sein, ohne daß das Ganze verändert würde“ (s. 481).

⁶¹ F. de Saussure, „La langue est un système dont tous les termes sont solidaires et où la valeur de l'un ne résulte que de la présence simultanée des autres“. Najpregnantniju i najčešće citiranu formulaciju ideje jezika kao sistemadao je Antoan Meje (Antoine Meillet) u djelu *Uvod u uporedno izučavanje indoevropskih jezika (Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, 1903): „Svaki jezik je sistem u kome je sve uklopljeno“ (s.407).

⁶² F. de Saussure, Isto, I, §3.

dijelom putem forme u kojoj lingvisti predstavljaju svoj objekt“.⁶³ Pokazuje se da Humboltovo shvatanje jezika kao djelatnosti može biti ozbiljna opozicija strukturalističkom shvatanju jezika.

Dijalektički karakter stava o formi jezika vodio je Humbolta u koncepciju razumijevanja *jezika kao djelatnosti*. Jezik u sebi održava antitetiku postojanosti i prolaznosti. *Govorje* živo, ali i prolazno manifestiranje jezika. *Pismo* je način fiksiranja („mumificiranja“) jezika, njegova odbrana od prolaznosti govornog trenutka. Odnos *govora* i *pisma* pokazuje kako antitetika prolaznosti i postojanosti u jeziku postiže unutrašnje pomirenje, ali istodobno se i održava kao antitetika. Ko omogućava da ta antitetika uopšte nastaje, da se održava, ali i da dovodi do unutrašnjeg pomirenja u jeziku? Niko drugi do „ljudska duhovna snaga“ koja tvori jezik: „Otkrivanje ljudskih duhovnih snaga, koje se u različitom stepenu i na razne načine izvršava tokom hiljada godina na prostoru zemnoga šara, najviši je cilj kretanja duha, konačna ideja koja treba jasno da proistekne iz svjetsko-povijesnog procesa“.⁶⁴ Razlika među jezicima dolazi od „djelatnosti ljudskih duhovnih snaga“ (ErzeugungsmenschlicherGeisteskraft): „Jezik i duhovne snage ne razvijaju se odvojeno ni sukcesivno, nego čine nerazdijeljenu zbilju intelektualnih sposobnosti. Narod stvara svoj jezik kao oruđe ljudske djelatnosti, dajući mu da se slobodno razvija iz svojih dubina; zajedno s tim traži i stiče nešto realno, nešto novo i više; dostižući to na putevima poetskog tvoraštva i filozofskih anticipacija, on sa svoje strane postiže obrnuto djelovanje i na svoj jezik“.⁶⁵

Kada bi se jezik shvatio samo kao proizvod djelatnosti, neobjašnjiva bi bila njegova unutrašnja životvorna antitetika: „Jezik ne treba razmatrati kao mrtvi proizvod (Erzeugtes), nego kao stvaralački proces“ (Erzeugung).⁶⁶ Humbolt kaže: „Jezik nije produkt djelatnosti (ergon), nego je djelatnost (energeia). Njegovo istinsko određenje zato može biti samo genetičko“.⁶⁷ On je

⁶³ Otto Friedrich Bollnow, *Wilhelm von Humboldts Sprachphilosophie*, Zeitschrift für Deutsche Bildung, 14. Jg. 1938, Heft 3, s. 102–112, „Die Rede von Systemen, Strukturen und Relationen statt von Fähigkeiten, Prozessen und Operationen erklärt sich zweifellos zum großen Teil durch die Form, in der den Linguisten ihr Objekt vorliegt“ (Vidi odjeljak: „Sprache als System“).

⁶⁴ W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues...*, Isto, § 2.

⁶⁵ Isto, § 10.

⁶⁶ Isto, § 10: „Man muß die Sprache nicht sowohl als ein todes Erzeugtes, sondern weit mehr als eine Erzeugung ansehen“!

⁶⁷ Isto, § 12: „Die Sprache, in ihrem wirklichen Wesen aufgefaßt, ist etwas beständig und in jedem Augenblicke Vorübergehendes. ... Sie selbst ist kein Werk (Ergon), sondern eine Tätigkeit (Energeia). Ihre wahre Definition kann daher nur eine genetische sein. Sie ist nämlich die sich ewig wiederholende Arbeit des Geistes, den artikulierten Laut zum Ausdruck des Gedankens fähig zu machen. Unmittelbar und streng genommen, ist dies die Definition des jedesmaligen Sprechens; aber im wahren und wesentlichen Sinne kann man auch nur gleichsam die Totalität dieses Sprechens als die Sprache ansehen“.

„djelatnost duha koja se stalno obnavlja, usmjerena na to da artikulirani zvuk učini pogodnim za izražavanje misli“. ⁶⁸ Kako shvatiti odnos energije i forme? Zajednički im je akt sinteze zvuka i smisla: „Jezik je stalno obnavljajući rad duha usmjerena na to da stvori artikulirani zvuk za izražavanje misli“. ⁶⁹ Formu jezika – koja „nikako nije samo takozvana gramatička forma“ – ovako određuje: „Postojano i jedinstveno u toj djelatnosti duha, koje uzdiže artikulirani zvuk do izražavanja misli, uzeto u svoj cjelovitosti veza i sistematičnosti, čini formu jezika“. ⁷⁰

„Genetička“ definicija – primijenjena na energiju i formu – odbija određenje jezika kao ergona. Humbolt implicite poručuje strukturalističkoj lingvistici: jezik nije statička systemska struktura, nego proces dinamičke djelatnosti! Jezik se filozofsko-lingvistički mora razmatrati *in actu*! Njime se odmah pokazuje da forma jezika nije „plod naučne apstrakcije“. Ona ima „realni bitak“, ne u „jeziku uopšte“ nego u „posebnim jezicima“. Sinteza u ovom ili onom jeziku nije apstraktno-logički akt niti psihički proces koji teče u individualnoj svijesti, nego akt koji ima socijalni karakter. Djelovanje jezika kao energije mjeri se obimom forme konkretnog jezika. Energieia nije samo govorni, nego uopšte „stvaralački proces“ (Erzeugung) jezika. ⁷¹ „Mrtvi produkt“ (todtes Erzeugtes) i „produkt djelatnosti“ (Ergon) su pojmovi istog poretka. Oni izražavaju statičku tačku gledanja na jezik kao na objekt analitičkog raščlanjujućeg mišljenja. ⁷² Takvo je mišljenje Humbolt u ranim spisima nazvao „mrtvom anatomskom operacijom“. Njoj on suprotstavlja „fiziološki pristup“ koji zahtijeva razmatranje jezika u njegovoj cjelovitosti i živim vezama. ⁷³ Umjesto analitičkog i statičkog metoda, Humbolt postulara dinamičku koncepciju razmatranja jezika kao *stvaranja* (Erzeugung), *djelatnosti* (Tätigkeit), *energije* (Energieia). Njegova ideja o energičkom ka-

⁶⁸ Isto; Pojam *energieia* prvi put se susreće u glavi „Forma jezika“ (§ 8 „Uvod“).

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto, § 9: „Jezik naprosto nije pasivan, ne samo da upija utiske nego iz sve beskonačne raznovrsnosti mogućih intelektualnih težnji bira jednu određenu, prerađujući u kretanju svoje unutrašnje djelatnosti svaki spoljašnji uticaj. Jezik ne treba tretirati i idući s duhovnom samobitnošću kao nešto spoljašnje i odvojeno od nje; i zato, iako se na prvi pogled čini drugačije, jezik se u biti ne može naučiti, nego se on može samo probuditi u duši... Na taj način, iako su tvorevine nacija... jezici, ipak, ostaju tvorevinama individua, jer ih može stvoriti svaki posebni čovjek, i to samo onda kad svaki računa s razumijevanjem svih, a svi opravdavaju njegova očekivanja“.

⁷³ Isto, § 9: „Između ustrojstva jezika i uspjeha u drugim oblicima intelektualne djelatnosti postoji neosporna povezanost. Ona se krije prije svega... u životvornim tendencijama koje snaga stvaranja jezika putem akta preokretanja svijeta u misli – koja se ispoljava u jeziku – harmonički rasprostire po svim djelovima svoje oblasti“.

rakteru jezika stoji nasuprot svim potonjim idejama dehumanizacije jezika, scijentističkog antropologizma, etnolingvističkih teorija etc.⁷⁴

Citirana literatura:

- Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Philosophisch-historische Klasse 1948, Nr. 3; Brief an Wollf, 20. 12. 1799.
- Antoan Meje (Antoine Meillet), *Uvod u uporedno izučavanje indoevropskih jezika (Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes, 1903).*
- August Schleicher, *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft*, Verlag H. Böhlau, Weimar, H. Böhlau 1873.
- А. В. Гулыга, *Гердер*, Соцэкгиз, Москва, 1963.
- Bruno Liebrucks, *Sprache und Bewusstsein*, II, *Sprache*, Wilhelm von Humboldt, Frankfurt a. M., 1965.
- Ernst Cassirer, *Die Kantischen Elemente in Wilhelm von Humboldts Sprachphilosophie*, in: Festschrift für Paul Hensel. Greiz i. V. 1923.
- Г. Шпет, *Внутренняя форма слова. Этюды и вариации на темы Гумбольда*, Москва, 1927.
- G. v.d. Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft. Ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Weigel Nachf, Leipzig, 1901.
- Karl Ferdinand Becker, *Organismus der Sprache*, Verlag Kettembeil, Frankfurt a.M. 1841.
- Milenko A. Perović, *Medium duha ili kućabitka. Hegelov spekulativni pojam jezika*, časopis Arhe, br. 24/2015, Novi Sad, str. 9–36.
- Milenko A. Perović, *Mitologija vs. filozofija povijesti*, Arhe, 14/2010, Novi Sad, str. 1–27.
- Otto Friedrich Bollnow, *Wilhelm von Humboldts Sprachphilosophie*, Zeitschrift für Deutsche Bildung, 14. Jg. 1938.
- Rudolf Haym, *Wilhelm v. Humboldt, Lebensbild und Charakteristik*, Verlag Gaertner, Berlin 1856.
- Theodor Bodammer, *Hegels Deutung der Sprache, Interpretationen zu Hegels Äußerungen über die Sprache*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1969.

⁷⁴ U posthumboltovskoj literaturi diskusije su u bile usmjerene na to da se pojam djelatnosti u psiholingvističkom smislu shvata kao govorni proces. Pojam djelatnosti uglavnom nije tumačen s obzirom na pojam *energeia*, nego je i ona shvatana kao govorna djelatnost. Tako je izgubilo humboltovsko presudno značenje pojma duha za određenje oba pojma. Taj će se gubitak itekako pokazati u raspravama u kojima se pokušava promišljati odnos jezika kao sistema i kao djelatnosti (Coseriu, Jespersen etc.). Vidi: Постовалова В. И., *Язык как деятельность*. Москва, 1982., као и Г. В. Рамашвили Г. В., *Языкознание в кругу наук о человеке*, „Вопросы философии“, 6. Москва, 1981).

- Wilhelm von Humboldt, *Über die Verschiedenheit menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (*O različitosti gradnje ljudskih jezika i njenom uticaju na duhovni razvitak čovječanstva*; Predgovor trotomnom djelu *O jeziku kavi na ostrvu Javi*, 1830–35), Königlichen Akademie der Wissenschaften, Berlin 1836.
- Wilhelm von Humboldt, *Gesammelte Werke*, Hrsg. von Carl Brandes. Bd. 1–7. Berlin 1841–1852.
- Wilhelm von Humboldt, *Gesammelte Schriften*, Hrsg. von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. Abt. 1–4 (Bd. 1–17). Hrsg. von Albert Leitzmann, Bruno Gebhardt, Wilhelm Richter. Berlin 1903–1936.
- Wilhelm von Humboldt, *Werke in fünf Bänden*, Hrsg. von A. Flitner und K-Giel. Darmstadt 1960.
- W. von Humboldt, *Über das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung* (*O uporednom izučavanju jezika primijenjenom na različite epohe njegovog razvitka*), 1820), Abhandlungen der Königlich Akademie der Wissenschaften zu Berlin aus den Jahren 1820–1821, Berlin 1922.

Milenko A. PEROVIĆ

HUMBOLDT'S FOUNDATION OF PHILOSOPHY OF LANGUAGE (Part I)

The time of the late Enlightenment, *Sturm und Drang* movement and philosophy of German idealism brought the need for philosophical reflection on essence and origin of language. Language became an important philosophical issue for Wilhelm von Humboldt. He showed that the language issue required a research of its anthropological essence. Furthermore, it opened a number of questions that make Humboldt's philosophy of language: the relationship between language and thinking, understanding language as a system, organ, organism and activity, the relationship of language and "Volksgeist", problem of "language and world view", determining the "inner form of language". The author of the present paper discusses the above issues in separate thematic sections.

Key words: *Wilhelm von Humboldt, language, philosophy of language, comparative linguistics, inner form of language*